

УДК 352.07

О. П. Дзьобань, доктор філософських наук,
професор, провідний науковий співробітник
НДІ державного будівництва та місцевого
самоврядування НАПрН України

Місцеве самоврядування як локальний простір буття людини: антропологічний підхід

У просторі систем місцевого самоврядування є один важливий аспект, який у класичних філософських системах визначається відношенням «громадянин — держава». При цьому мається на увазі комплекс питань, які торкаються як впливу держави на громадянина, так і впливу громадянина на державу. На перший план тут виходить проблема ролі, місця й відповідальності індивіда. Проблема людини як індивідуального суб'єкта соціальної (публічної) діяльності здавна була предметом дослідження філософів.

Звернення до цієї проблеми бере початок ще з творчості Платона, який розглядав цю тему крізь призму поняття «відповідальність», маючи при цьому на увазі можливість вільного вибору. Арістотель переводив проблему відповідальності в практику людських відносин. З позицій детермінізму досліджують проблему відповідальності Т. Гоббс, Дж. Локк, Д. Юм, Дж. Ст. Мілль. Розвиток продуктивних сил зумовив уявлення мислителів, таких як Ж.-П. Сартр і К. Ясперс, про відповідальність з індетерміністських позицій.

Спеціально проблемі відповідальності народу присвятив свою працю К. Ясперс¹, де висунув ідею про те, що існує колективна політична відповідальність, яка не знімається з народу, вона завжди з ним і від неї нікуди не подітисся. Кожна людина солідарно відповідає за те, як нею управляють. Для К. Ясперса є безумовним, що «всі громадяни певної держави є відповідальними за результати дій цієї держави»², що в сучасній державі діє презумпція політичної відповідальності народу.

У теорії психоаналізу К. Хорні й Е. Фромм абсолютизували детерміністський підхід і визначали на цій основі особисту відповідальність, аргументуючи людську поведінку виключно соціальними або генетичними чинниками³.

М. Вебер вказував на три основні якості політика: пристрасть (самовіддача), відчуття відповідальності й окомір (усвідомлення реальності), називаючи друге «головною дороговказною зіркою» успішної діяльності⁴.

Вітчизняні й російські дослідники проблему відповідальності пов'язували з морально-етичним і юридичним підходами. М. Бердяєв і В. Соловйов визначали цю якість людини як етично-психологічне відчуття⁵.

Підкреслюючи визначальну роль відповідальності, російський мислитель І. Ільїн писав: «Всі ці душевні здібності даються людині, але не для зловживання ними, а для благого й відповідального служіння»⁶.

¹ Ясперс К. Вопрос о виновности: О политической ответственности Германии / К. Ясперс : С. Апт (пер.). – М. : Прогресс, 1999. – 146 с.

² Там само. – С. 34.

³ Хорни К. Психоанализ и культура: Избранные труды / К. Хорни, Э. Фромм. – М. : Юристъ, 1995. – 623 с.

⁴ Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер. – М. : Юрист, 1994. – 720 с.

⁵ Бердяев Н. А. Философия неравенства / Н. А. Бердяев. – М. : Имп-пресс, 1990. – 288 с.; Соловьев В. С. Чтения о богочеловечестве. Духовные основы жизни. Оправдание добра / В. С. Соловьев. – Минск : Харвест, 1999. – 911 с.

⁶ Ильин И. А. Путь к очевидности / И. А. Ильин. – М. : Республика, 1993. – С. 254.

У період активного розвитку менеджменту, його класики А. Файоль і Ф. У. Тейлор звертали увагу на невіддільність влади від відповідальності, необхідності рівномірного розподілу відповідальності між адміністрацією і службовцями¹. Лауреат Нобелівської премії Г. Саймон розглядає відповідальність як форму віддзеркалення формального й неформального контролю за діяльністю органів влади².

П. Друкер вважає відповідальність одним з найважливіших чинників менеджменту, а соціальну відповідальність розглядає як виконання соціально-правовими інститутами своєї безпосередньої функції або добровільне узяття ними на себе відповідальності за ті проблеми, що стоять перед суспільством³.

Широке розуміння відповідальності, хоча воно й включає суб'єктивні переживання, засновані на розпорядженнях, нормах, не обмежується ними, а виводить людину на вищий ступінь психічної діяльності і відповідної їй поведінки. Воно представляє людину вже не тільки законослухняним суб'єктом, але й особою, що володіє незрівнянно ціннішою якістю, ніж проста законослухняність. Ця якість — самостійне добровільне порівняння своєї вільної поведінки з наслідками користування свободою.

Людина в даному випадку виступає як та основа, яка лежить у фундаменті таких явищ, як держава, управління, з одного боку, і суспільство, самоорганізація, самоврядування — з другого. Елементною підсистемою обох цих явищ є саме людина, що бере участь одночасно і в процесах самоорганізації, і в управлінні, — як суб'єкт, об'єкт і арбітр при оцінці результату. Можна вести мову про те, що в людині реалізується зв'язок «людина — суспільство».

¹ Файоль А. Управление — это наука или искусство / А. Файоль, Ф. Тейлор, Г. Форд. — М., 1992. — 155 с.

² Саймон Г. А. Менеджмент в организациях / Г. А. Саймон, Д. У. Смитбург, В. А. Томпсон : сокр. пер. с англ. ; А. М. Емельянов (общ. ред.). — М. : Экономика, 1995. — 335 с.

³ Друкер П. Классические работы по менеджменту / П. Друкер : пер. с англ. — М. : Московская школа управления «Сколково», 2008. — 219 с.

Інший важливий момент, на який хотілося б звернути тут увагу, пов'язаний з поняттям ідентичності й соціалізації людини. Як показує досвід проведення реформ в Україні, та і в багатьох інших країнах, у сфері державного й місцевого управління слід враховувати стан глибинної психології народу, особливо українського етносу. Глибинна психологія тут — це сукупність несвідомих, ірраціональних, інстинктивних та інтуїтивних процесів, спонукань, мотивів, прагнень людини і соціуму, які приховані «за поверхнею» свідомості і лежать «у глибинах психіки». Глибинна психологія також включає механізми соціально-історичної пам'яті, вікові традиції, звичаї, вдачі, архетипи, міфи, символи, народну творчість тощо.

Історію людства можна розглядати як процес поступового витіснення ідентичності з локальними групами — родом, етносом, станом, конфесією, класом і засвоєння культурних цінностей все більш широким соціальним утворенням. Дотепер на великих відрізках часу можна було спостерігати неухильне розширення поля ідентичності людини. Передумовами цього процесу виступали і розширення виробничо-економічних взаємозв'язків, і вимоги безпеки, і інші матеріальні причини.

Цей процес розширення поля ідентичності людини можна охарактеризувати як розвиток людини і суспільства. Зокрема, П. Шарден цей історичний процес розглядав у площині ноогенезу й назвав його планетаризацією людини¹.

Таким чином, при здійсненні скільки-небудь значущих перетворень важливо правильно враховувати принцип ментальної, соціальної і національної ідентичності. Відомо, що ідентичність — це тотожність, відповідність, збіг з чим-небудь. Соціальна ідентичність — це відповідність соціальної політики, що проводиться, і ухвалюваних у цих рамках рішень з глибинними уявленнями більшості громадян (наприклад, про соціальну справедливість). Національна ідентичність — це відповідність рішень у сфері національної політики національній самосвідомості, глибинній психології народу як цілісності і єдності різноманіття.

¹ Шарден Пьер Тейяр де. Феномен человека / Пьер Тейяр де Шарден ; Н. А. Садовский (пер. с фр.), А. С. Раутиан (предисл. и прим.). — М. : Устойчивый мир, 2001. — 231 с.

Отже, соціальна й національна ідентичність — це відповідність, збіг соціальної, національної самосвідомості і психології безлічі «Я» традиційно соціальному і національному характеру народу, що історично і культурно склався.

У той же час дисгармонія між «я» і «соціальним Я» може бути однією з причин кризи ідентичності, яка за певних умов може призвести до кризи колективної ідентичності. Її суттю є зменшення ступеня ідентифікації індивідів з колективною реальністю, яку вони раніше підтримували. Причини цієї кризи багато в чому є аналогічними причинами кризи індивідуальної ідентичності. Тут можна назвати заперечення символів, розпад структур історичної пам'яті, зменшення ролі традицій, втрата віри в спільне майбутнє, нарешті, відчуття неповноцінності щодо більш довершеної культури. Можна додати й те, що суспільні інститути, онтологічно залежні від підтримуючих їх індивідів, у разі кризи ідентичності останніх також зміщуватимуться у бік кризової ситуації.

На проблему, пов'язану із ідентичністю, великий вплив у сучасному світі роблять процеси глобалізації. Можна констатувати, що процес глобалізації сприяє зміні ідентичності, і ця зміна може бути хворобливою і навіть небезпечною. Небезпечною є також втрата ідентичності, що спричиняє ціннісну деструкцію, розузгодження цінностей або втрату цінностей (аномію), а також спробу конструювання штучної ідентичності.

Аномія особливо небезпечна в масштабах суспільства, коли відсутність цінностей або їх розузгодження веде до соціальних деструкцій. М. Кастельс пише з цього приводу, що втрата ідентичності відкидає «нашу здатність розуміти і знаходити сенс навіть в абсурді. Приховано допускається прийняття повної індивідуалізації поведінки і безсилля суспільства перед своєю долею»¹. Він же дає визначення ідентичності: «Під ідентичністю я розумію процес, через який соціальний актор впізнає себе і конструює сенси, головним чином на основі даної культурної властивості або сукупності властивостей...»².

¹ Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / М. Кастельс : Б. Э. Верпаховский (пер.). — М. : ГУ ВШЭ, 2000. — С. 28.

² Там само. — С. 43.

Таким чином, швидкий розрив з традиційною локальною ідентичністю може призвести до створення деяких культурних монстрів як зразків ідентичності, призводити до спрощення культури, традицій, соціальних практик; водночас при жорсткій замкнутості, відмежуванні від тих глобальних цінностей, які не знаходять підкріплення в місцевих традиціях, досвіді, люди переходять на позиції родової, групової моралі (тільки для своїх) і до обмеження в сприйнятті всього нового.

Загалом, вважаємо за доцільне вказати на те, що концептуально класичні філософські й соціологічні теорії достатньо активно розробляли тему «громадянин — держава», «людина — управління». Проте предметом цих досліджень були, як правило, або інститути держави (держава як «країна»), або інші соціальні інститути (підприємства, корпорації). Системи місцевого самоврядування у меншій мірі досліджувалися крізь призму ролі й місця людини в них.

У ХХ столітті філософські дослідження людини оформилися у вигляді самостійної «галузі», що одержала назву філософська антропологія. У контексті цієї «галузі» і стосовно нашого предмета дослідження тема «громадянин — держава» визначається як питання про відносини людини й простору її локального світу.

У нашому розумінні цього аспекту будемо використовувати, критично оцінювати й застосовувати ідеї сучасного російського дослідника А. Дахіна, опубліковані у ряді статей, та інших публікацій¹. При цьому простір локального світу людини розумітимемо як територіально виділену царину соціального простору людини, межі якої задані територією активності общини, іншої територіальної спільноти, до якої належить людина. Спираючись на точку зору А. Дахіна й адаптуючи її до проблеми цієї статті, можна припустити, що простір локального світу людини це: сфера самоіменування людини; сфера формування ідентичності особистості (етнічної, перш

¹ Дахин А. В. Социальная объективность: попытка определения «невидимки» / А. В. Дахин // Мир человека. — Н.Новгород : ВВАГС, 2003. — Вып. 2 (5) — С. 41-50; Він же. Феноменология универсальности в культуре / А. В. Дахин. — Н. Новгород, 1995. — 148 с.; Він же. Формационное самоопределение универсума / А. В. Дахин. — Н. Новгород : НАСИ, 1992. — 107 с.

за все); соціальна цінність; найважливіший чинник соціалізації особистості; джерело персональної етики (фонових практик), які наділяють людину комплексом «коротких відносин» і визначають поведінку людини в соціумі.

Суть антропологічного підходу до проблем місцевого самоврядування полягає, таким чином, у тому, що сфера його існування — це важлива умова буття людини. Цю умову можна порівняти зі скафандром космонавта, що виходить у відкритий космос: соціальний «скафандр» систем місцевого самоврядування і місцевої самоорганізації захищає людину від жорстких дій і впливів відкритого соціуму.

Руйнування систем місцевої самоорганізації неминуче призводить до деградації людини: до руйнування базових основ її ідентичності, самосвідомості і, як наслідок, випадання людини на «дно» соціального життя.